

Laczkó Krisztina

A többszörös összetételek a helyesírási szabályzat 12. kiadásában

habil. egyetemi docens
ELTE–Eperjesi Egyetem
laczko.krisztina@btk.elte.hu

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy a 2015-ben megjelent helyesírási szabályzat többszörös összetételekre vonatkozó szabálypontjait részletesen, kritikus szemmel megvizsgálja. Egyfelől rögzíti a változásokat, másfelől olyan kiegészítő javaslatokat tesz, amelyek nem kerültek be a szabályzat 12. kiadásába. Egyrészt a szótagszámlálási szabály önállóan használatú idegen előtagjait illetően vet fel kérdéseket, és próbál megoldási javaslatokat adni, másrészt a mozgószabályokkal kapcsolatban mindhárom esetben további kiegészítéseket nyújt, különös tekintettel a szabályzat által nem tárgyalt anyagnévi mozgószabály különféle megvalósulásaival kapcsolatban.

Kulcsszavak: helyesírási szabályzat változásai, többszörös összetételek, szótagszámlálás, mozgószabály

Multiple compounds in the 12th edition of the Hungarian orthographic regulation book

Abstract

The aim of the study is to critically examine the provisions of the Hungarian orthographic regulation book published in 2015 regarding multiple compounds. First, the study records the changes of the rules, and then it makes additional proposals that are not included in the 12th edition. On the one hand, it raises questions regarding the non-independent use of foreign prefixes of the so-called “syllable count rule” and tries to provide solutions, and on the other hand, it provides additional supplements in all three

cases related to the so-called “moving rules” (it means the movement of the space or the hyphen in a complex structure), especially regarding the various implementations of this rule on the nouns which mean ‘material’.

Keywords: changes to orthographic regulations, multiple compounds, syllable count, mobility rule

1. A 2015-ben megjelent új szabályzat a különírás-egybeírás fejezetét nagymértékben átalakította, ez azonban nem a szabályok alapvető módosítását jelenti, hanem a szabályegyüttes újraszerkesztését, amely egyfajta didaktikai célú perspektívaváltást jelent. Ennek előzményeként az Osiris Helyesírás szolgált (Laczkó–Mártonfi 2004b: 92–98; előtanulmányként: Laczkó–Mártonfi 2004a). Korábban az összetett szavak nyelvtani viszonyai voltak irányadóak a szabályok egymásutánjában, jelenleg az összetétellel válás keletkezési okai adják a rendezőelvet, azaz a jelentésváltozás, a jelöletlenné válás és a hagyományos írásmód hármasszere (Antalné Szabó 2009). Az első két jelenségkör az értelemtükröztetés normájához tartozik, a harmadik a hagyomány normájához (a helyesírási normák viszonyára vö. Laczkó 2018). A konkrét szabálymódosulások a különírás-egybeírás témakörében elsősorban a többszörös összetételeket érintették, ez a meglévő szabályok kiegészítését és bővítését jelentette (a változásokra az új szabályzatban összefoglalóan vö. Keszler 2015). A tanulmányban ezeket a változásokat tekintem át arra helyezve a hangsúlyt, hogy mit jelentenek az úzus szempontjából, továbbá milyen lehetséges újabb problémák merülnek fel.

A többszörös összetételek, vagyis a kettőnél több tagból álló szavak írásmódját két szabályegyüttes foglalja össze: a szótagszámlálási szabály (139. pont) és a korábban mozgósabálynak nevezett szabályrendszer (141. pont). Bekerült továbbá egy új szabálypont is az AkH¹²-be, amely a háromtagú, két kötőjellel írt alakulatokra vonatkozik (140. pont).

2. A szótagszámlálási szabály alapvető elvisége változatlan maradt: a háromtagú vagy annál hosszabb, szótári alakjában a hat szótagot meghaladó összetett szavakat kötőjellel kell tagolni az úgynevezett fő összetételi határon. Például: *csapatzászló-avatás*, *dokumentumfilm-bemutató*, *könyvritkaság-gyűjtemény*, *munkaerő-nyilvántartás* stb. A szabály megfogalmazása azonban bizonyos mértékig módosult, és a változtatás akár bizonytalanságot is okozhat a gyakorlatban. Az AkH¹¹ így fogalmaz: „többnyire kötőjellel tagoljuk” a háromtagú, hat szótagnál hosszabb összetételeket, míg az AkH¹² így: „kötőjellel tagolhatjuk”. Míg a korábbi szabályban a *többnyire* módosítószó azt a lehetőséget erősíti, hogy a szabályt alkalmazni kell a fennálló feltételek esetében, ám léteznek kivételek alóla, addig a 12. kiadásban a ható képző beillesztése a szabály kötelezőségét mindenképpen gyengíti. Tény, hogy a helyesírási szabályzat nem kötelező

érvényű, nem jogszabálygyűjtemény, hanem ajánlásokat tartalmaz, ám a 20. század közepe óta egyre inkább erősödő presztízse az írásgyakorlók körében azt eredményezte, hogy az írásgyakorlatban az alkalmazása vagy az arra való törekvés egyfajta kötelező magatartásként, elvárásként jelentkezik (vö. Laczkó 2023). Ez együtt jár a kimondatlan elvárással is, hogy helyesírási kérdésekben a felhasználó pontos, egzakt szabályokat és alkalmazhatóságot vár, ezt bizonyítja a Nyelvtudományi Kutatóközponthoz érkező helyesírási kérdések sokasága is (vö. Domonkosi–Ludányi 2023). Ráadásul a helyesírási szótáraknak is állást kell foglalniuk a kérdésben, és ez a szótagszámlálási szabály alkalmazását jelenti, azaz a szótár kodifikációja a kötőjeles formákat erősíti, a kötőjel nélküli alakok kivételesnek számítanak. Sokkal célravezetőbb lett volna a szabályt úgy megfogalmazni, hogy bár a szótagszámlálás nem grammatikai alapvetésű, a kötőjel esztétikai, tagoló szerepű, a használata mégis kodifikáció alá esik, ez alól a tulajdonnevek jelentenek kivételt, főként az intézménynevek, ahol eddig is megengedő volt a gyakorlat (lásd például *Pénzügyminisztérium*). Ráadásul a szabályzat azokban a közszavakban, amelyekben hagyományosan nem érvényesül a kötőjelezés, kivételességet állapít meg: „Kivétel: *akasztófáravaló, fizetővendéglátás, pénzügyminisztérium, valószínűségszámítás* stb.” (AKH¹² 139.), hivatkozva a 134. szabálypontra, amely a kialakult szokás alapján történő kivételes írásmódot reprezentálja.

A szótagszámlálást érintő szabálypontba két új elem került be 2015-ben. Egyrészt az *-i* képzőre vonatkozó kitétel, miszerint az *-i* képző, mint egyetlen fonémából álló, alakváltozattal nem rendelkező morféma, nem számít bele a szótagszámba. Azaz a *híradástechnikai, munkaerőpiaci, szakközépiskolai* stb. alakok, amelyben az *-i* képző alkotja a hetedik szótagot, kikerülnek a szabály hatálya alól. Ez az újítás annyiban releváns, hogy a képző megjelenése a hat szótagú szavakban valóban nem okoz tagolási, kiolvashatósági nehézséget, és az *-i* nem mutat semmiféle alternációt. Felmerülhetett volna az *-úl/-ű* melléknévképző kérdése is ebben a vonatkozásban, ám az *-úl/-ű* funkcionálisan korrelál a *-jú/-jű* képzővel, így a szabály érvényét nem terjesztette ki rájuk a bizottság. Nem merült fel a szabálmódosítás az egy mássalhangzó-fonémából álló képzők esetében sem, mert ezek előhangzós változatai az alternáció jelenségéhez sorolandók, azaz nem egyetlen fonémából állnak, amikor a tőhöz kapcsolódnak. A másik új elem a szabálypontot illetően az idegen előtagokra vonatkozik.

Az idegen előtagok kérdését a következőképpen kezeli a szabályzat: „Az idegen előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *antialkoholista, antialkoholista-klub; biotechnológia, biotechnológia-ipar*; stb.” (139). Mindenképpen üdvözlendő ennek a kérdéskörnek a szabályzati megjelenése, ám a gyakorlatban továbbra is nagyon sok kérdés nyitva marad. Az új Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2024) a problémát az alábbiak szerint árnyalja. A legnyilvánvalóbb eset az, amikor magyar vagy már annak számító önállóan előtagokról van szó, ezeket

értelemszerűen külön összetételi tagnak kell tekinteni (*magán-, nyug-, röp-, ellen-, gyógy-, lök-* stb.): *magánvállalkozás-alapítás, nyugellátás-igénylés, röplabda-válogatott, jövedelem-ellenőrzési, gyógynövény-terápia, lökhárító-javítás*. Ugyancsak egyértelmű, hogy az idegen szavaknak a magyarban is önállóan használatos elemeit külön összetételi tagnak tekintjük (*centi, extra*): *centiméter-beosztás, extraprofit-elmélet*. Itt megjegyzendő, hogy az idegen előtagok egy része a nyelvi változás okán önállósul, az *o* végű elemek azonban előtagként elkülönülnek, hiszen a szó végi *ó* hosszúságát ilyenkor jelöljük: *fotó, sztereo, retró, bió*. Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy esetenként nem egyszerű elkülöníteni, hogy az összetételbe idegen előtagként vagy már önállósult, a magyarban meghonosodott formaként lép be a szóelem: a *foto-/fotó* jelentésselkülönülése már világos: a *foto-* 'fény' jelentésben előtag (*fotobaktérium, fotoelektromos, fotokémia*), a *fotó* 'fénykép' jelentésben önálló szó (*fotókiállítás, fotómodell, fotóriport*). A *video-/videó, sztereo-/sztereo* esetében azonban már messze nem ilyen egyszerű a helyzet, a jelenlegi szótári szabályozás ellenére sem. Továbbá azokat az önállótlan elemeket, amelyek önálló használatú utótaggal társulnak, és a két tag között a jelentésviszony még transzparens, átlátható, szintén összetételként kezeljük: *antialkoholista-klub, mobiltelefon-szolgáltató, multivitamin-készítmény, prototípus-elmélet*. Itt nagyon lényeges a transzparencia kérdése. Amíg például a *rekatalizáció* esetében egyértelműen átlátható, transzparens a jelentésviszony, a *reakció* szó esetében ez már kevésbé mondható el.

Úgy tűnik, hogy ezeknél az eseteknél a leggyakrabban az fordul elő, amikor az idegen önállótlan előtaggal konstruált összetett alak kap összetételi utótagot: *antianyag + részecske = antianyag-részecske, metakommunikáció + elemzés = metakommunikáció-elemzés*. Sokkal ritkábban fordul elő az, amikor az önállótlan idegen vagy magyar előtagból és az önálló utótagból álló összetételhez előtag járul: *anód-egyenirányítás*. Ugyancsak meglehetősen ritka az az eset, amikor a fő összetételi határ az önállótlan idegen vagy magyar előtag után jelenik meg: *agrár-érdekképviselő*.

Az előtagokhoz hasonlóan – jóllehet sokkal kisebb számban – léteznek olyan idegen vagy idegen eredetű önállótlan összetételi utótagok, amelyek önállónak számítanak a szótagszámlálási szabály szempontjából akkor, ha önálló használatú előtaghoz kapcsolódnak. Például: *-market: szupermarket; -metria: tudománymetria; -centrikusság: eredménycentrikusság*. Többszörös összetételekben: *szupermarket-megnyitó, tudománymetria-adat, eredménycentrikusság-alapú*.

Célszerű lenne kimondani azt is, hogy a magyarban önállóan nem használatos idegen előtagból és idegen utótagból álló összetételeket az egyszerűség kedvéért a szótagszámlálási szabály alkalmazásakor egy, oszthatatlan egységnek tekintjük, például: *antibiotikum – antibiotikumrezisztencia, interferencia – interferenciamérés*. Ugyancsak nem alkalmazzuk a szótagszámlálási szabályt akkor, ha a magyarban önállóan nem használatos előtag és az önállóan is használt utótag lexikalizálódott, a két tag jelentésánál már nem átlátható, például: *portfólió – portfólióbefektetés, protézis – protézisbeültetés*,

reprezentáció – tudásreprezentáció, televízió – televíziókészülék. Nem alkalmazzuk a szótagszámlálási szabályt akkor sem, ha az önálló használatú tag két önállóan használatú idegen előtaggal kapcsolódik össze: *ultramikrokémia*. Ez utóbbiak különösen az orvosi szaknyelvben fordulnak elő nagyobb számban (Bösze–Laczkó 2009).

3. Új elemként jelenik meg a helyesírási szabályzat 12. kiadásában a két kötőjellel írt többszörös összetételek kérdése (140. szabálypont). A szabály megfogalmazása nem lett teljesen pontos, jóllehet az anomáliát a zárójeles hozzátoldás részben feloldja: „Két kötőjelet használunk azokban a többszörös összetételekben, amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt összetétel (tulajdonnévi vagy betűszós előtag, illetőleg három mássalhangzó találkozási miatt), például: *Kossuth-nóta-éneklés, Nobel-díj-átadás, C-vitamin-adagolás, tb-járulék-csökkentés, sakk-készlet-gyűjtemény, tarokk-kártya-játékos*.” Véleményem szerint informatívabb lenne a megfogalmazásmód, ha a szabályzat bevezette volna az úgynevezett mozdíthatatlan kötőjel fogalmát szemben az első mozgósabályra vonatkozó kitétel mozgatható kötőjellel, és a zárójeles felsorolást (nem zárójelbe téve, hiszen lényeges információ) kiegészítette volna szaknyelvi nómenklatúrák, elsősorban a kémiai nómenklatúra, mozdíthatatlan kötőjellel. A 140. szabálypontban alapvetően ugyanis arról van szó, hogy a kötőjeles alakulat újabb összetételei tagot kap, ám az eredeti kötőjelet nem lehet kihagyni ugyanolyan módon, mint a szótagszámlálási szabály vagy a második mozgósabály kötőjelét, azaz nem lehet **Nobeldíj-átadás* vagy **Cvitamin-adagolás* formát írni, mert az a kiolvashatóságot nehezítené meg. A felsorolt szabályzati példák reprezentálják azokat az eseteket, amelyek mozdíthatatlan kötőjelet tartalmaznak, az egyetlen ide kíváncszó, további példa az egyébként manapság igen gyakran megjelenő, a klímaváltozással kapcsolatos írások „főszereplője”, a *szén-dioxid* lehetne, különösen azért, mert elég nagy az összevisszaság a szóval alkotott összetételek rögzítésében. A *szén-dioxid* a kémiai nómenklatúra szerint mozdíthatatlan kötőjelet tartalmaz, hiszen vegyületnév, így a vele alkotott további összetételei utótagok is kötőjellel kapcsolódnak: *szén-dioxid-koncentráció, szén-dioxid-kibocsátás, szén-dioxid-tartalom*. Ha az efféle, két kötőjelet tartalmazó összetételek újabb utótagot kapnak, akkor ezt a tagot is kötőjellel kell kapcsolni az alakulathoz: *szén-dioxid-kibocsátás-csökkentés*. Hasonlóképpen: *A-vitamin-túladagolás-megelőzés, sakk-készlet-gyűjtemény-kiadás*. Előfordulhat, hogy a mozdíthatatlan kötőjelet tartalmazó összetételhez előtag járul: *vírus-DNS-szintézis, béke-Nobel-díj*. Megjegyzendő, hogy két vagy több kötőjeles alakulat előállhat a második mozgósabály esetén is, amikor a jelző ugyanarra a hosszú mássalhangzóra végződik, mint amilyen a jelzett szó kezdődik: *bontott-tégla-értékesítés*.

4. Változás történt a mozgósabályokat illetően is a szabályzat 12. kiadásában. Egyrészt maga a mozgósabály terminus kikerült a szövegből, bár úgy gondolom, a szakszaragon továbbra is használatban marad, ezért az egyszerűség kedvéért így hivatkozom

rájuk. A mozgószabálynak nevezett többszörös összetételek között – ahogy a korábbi szabályzat is megfogalmazta – három egymástól elkülöníthető jelenségkört találunk. A 12. kiadás mind a hármat a 141. szabálypont alatt tárgyalja.

4.1. Az első mozgószabály hatókörébe alapvetően a szótagszámlálási szabály miatt kötőjelezett formák tartoznak. Az esztétikai, tagoló kötőjel mozdítható, így az eljárás mód az, hogy ha egy ilyen alakulat újabb (általában) utótagot kap, akkor az eredeti kötőjelet kihagyjuk, és az újabb utótag, a fő összetételi határ elé kerül a kötőjel: *békeszerződés-tervezet, békeszerződéstervezet-kidolgozás*. Az első mozgószabályos formák annyiban különböznek a többitől, hogy ebben az esetben mindig minimum négytagú összetétel jön létre, hiszen a szótagszámlálási szabály eleve háromtagú összetételt feltételez. Létrejöhethetnéfféle négytagú szerkezet a második mozgószabály révén keletkezett háromtagúakból is (erre példa a jelenlegi szabályzatban nincs): *csuklós busz, csuklósbusz-vezető, csuklósbuszvezető-képzés*. Tehát a második mozgószabályos alakok kötőjele is mozdítható kötőjelként jelenik meg. A 12. kiadásban ebben a részben, magából a szabálypontból, joggal, kikerült az a zárójeles megjegyzés, miszerint a közszói alárendelő összetételekben két kötőjel egy összetett szóban nem lehet, hiszen ez ellentmondana a 140. szabálypontnak. A 140. szabálypont példái éppen azt mutatják, hogy zömmel akkor jönnek létre ezek a két kötőjeles összetételek, ha a kötőjel alapvetően nem mozdítható el.

4.2. A második mozgószabály ennek a szabályhalmaznak talán a leginkább vitatható része. A szerkezet kiejtésbeli tagolása, a hangsúlyviszonyok nem támogatják a leírási módot, azaz az alkalmi jelzős szerkezet egybeírását és az utótag kötőjeles kapcsolását, akkor sem, ha az utótag a teljes szerkezethez járul, és a szemantikai tagolás a tagok mozgását megkívánja. Ráadásul a nyelvi kontextus sokszor egyértelműsíti a jelentést, például *a kockázati tőkekihelyezés, köztársasági elnökválasztás, zsákos cementeladás* vagy az *elektromos töltéssűrűség* leírási módja nem befolyásolja az értelmezést, jóllehet a szemantikai tagolásuk a birtokviszonynak megfelelően (kockázati tőke kihelyezése, köztársasági elnök választása stb.) a következő: *kockázati tőke-kihelyezés, köztársasági elnök-választás, zsákoscement-eladás, elektromostöltés-sűrűség*. Ha azonban a jelzős szerkezet gyakorisága, begyakorlottsága és szemantikai összeforrottsága kellően erős (*használt autó, csuklós busz*), és különösen, ha a szerkezet egésze élő személyre vonatkozik, a jelző különírása már zavaró lehet: *használt autókereskedés a használtautó-kereskedés* vagy a *csuklós buszvezető a csuklósbusz-vezető* helyett. További példák: *beágyazottszoftver-fejlesztő, tranzakciósilleték-emelés, virtuálisvalóság-technika, fogalmimetafora-elmélet, mágnesesrezonancia-vizsgálat, csípőspizza-evő (verseny)*. Ennek következtében a szótári kodifikáció minden esetben alkalmazza a második mozgószabályt, tekintet nélkül az értelmezési lehetőségekre vagy a begyakorlottságra, a szaknyelvi szótárakban is (lásd a most készülő fizikai helyesírási szótárt: Sóllyom–Mártonfi–Laczkó 2025; az *elektromostöltés-sűrűség*

írasmód a megszokott *elektromos töltéssűrűség* helyett szakmai körökben élénk és éles vitát váltott ki). A szabály többnyire háromtagú alkalmi összetételeket eredményez, de nem kivétel nélküli a háromnál több tagú sem, ha a szerkezet valamelyik tagja önmagában is összetett szó vagy jelzős szerkezet, például: *kompetencialapúoktatás-projekt*, *logisztikai társasjáték-bajnokság*, *motorosrepülőgép-vezető*, *poszttraumásstressz-kutatás*, *személyi jövedelemadó-törvény*, *kisgyerekesbérlet-igazolvány*, *kisteljesítményűkazán-fűtő*. Lényeges továbbá, hogy ritkábban előtag is járulhat egy különírt szókapcsolat egészéhez. Ilyenkor az előtagot kapcsoljuk kötőjellel az alkalmilag egybeírt szerkezethez. Az új Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2024) példái: *férfi-estélyiöltözék*, *fizika-tehetséggondozóprogram*, *gépjármű-üzembentartó*, *gépkocsi-regisztrációsadó*, *gyermek-leszállásjelzőgomb*, *motorke-rekpár-visszapillantótükör*, *számítan-házidolgozat*, *tehergépkocsi-blokkolásgátlóberendezés*, *termék-forgalmiadó*, *történelem-házifeladat*, *traktor-forgattyústengely*, *verseny-vitorlášhajó*.

Érdeemes lett volna szót ejteni a szabályzat új kiadásában két marginálisabbnak tűnő, ám szabályba foglalható jelenségről. Egyrészt a második mozgószabály alól van egy jól megragadható, szabályszerű kivétel. Kivételes írásmódúnak számítanak a mozgószabály szempontjából azok az alárendelő, többségében jelentéssűrítő összetételek, amelyek előtagja mennyiségjelzős főnév, ugyanis a kötőjeles írásmód helyett egybeírást alkalmazunk bennük: *egyistenhit*, *egyistenhívő*, *egypárevezős*, *egypártrendszer*, *kétpárevezős*, *kétszínnyomás*, *sokistenhit*, *sokistenhívő*, *többistenhit*, *többistenhívő*, *többpártrendszer*. Másrészt előfordulnak olyan szerkezetek, amelyekben különféle okokból nem lehet érvényesíteni a második mozgószabályt, itt két jelenségekort lehet említeni.

Egyrészt a már említett két kötőjeles alakulatokat. Vagyis ha az eredetileg különírt szerkezet jelzője ugyanolyan hosszú mássalhangzóval végződik, mint amilyennel a jelzett szó kezdődik, a három azonos mássalhangzó miatt nincs mód az egybeíráásra, ezért a két kötőjeles megoldás jöhet szóba: *barokk-kép-restaurálás*, *buggyantott-tojás-szag*, *égetett-tégla-értékesítés*, *festett-tapéta-bolt*. Másrészt a különírás is lehet megoldás. Ha ugyanis egy állandósult alakulat első tagja idegen szókapcsolat vagy annak származéka, a mozgószabály alkalmazása helyett szerencsésebb a különírás, annak ellenére, hogy a különírt utótag jelöletlen nyelvtani viszonyt mutat: *body building terem*, *maine coon tenyésztő*, *rhodosian ridgeback tenyészet*; *férfi eau de toilette*. Ezeket az idegen elemeket célszerű szóköztartalmú morfémáknak, a teljes alakulatot pedig különírt összetételnek tekinteni. Hasonlóképpen célszerű eljárni akkor is, ha a jelzős szerkezet szaknyelvi nomenklatúrához tartozik, és a szóköznek fontos szerepe van, például a faji jelzős fajnevek esetében a növény- és állatrendszertanban: *barna varangy élőhely*, *dússzörű törpezanót termőterület*. A *barna varangy* vagy a *dússzörű törpezanót* ugyanis melléknévi faji jelzős szerkezetek, amelyekben a különírás szakmai indokoltságú. Nem mindegy például, hogy *indiai kenderről* vagy *indiaikenderről* van szó, ez ugyanis két teljesen különböző növény. Továbbá azokban a szerkezetekben sem lehet alkalmazni a mozgószabályt, amelyek egy különírt betűjelből és egy főnévből vagy melléknévből állnak:

C épület, S kanyar, T dugó, U vas, V alak, x tengely; illetőleg ha a jelzős szerkezet alaptagja rövidítés vagy betűszó: *vegetatív DNS*. Az ezekhez járuló utótag különírandó: *S kanyar ív, T dugó csere, x tengely egyenlet; vegetatív DNS szintézis*.

4.3. A szakirodalom a helyesírási szabályzat 11. és 12. kiadásának megjelenése közötti időszakban a legtöbbet a harmadik mozgószabállyal foglalkozott (összefoglalóan lásd Ludányi 2019). Ennek oka kettős. Egyrészt a szabályzat 11. kiadásában a szabály meghatározása korántsem volt egyértelmű: „Két azonos utótagú összetétel (pl. *munkásszövetség, parasztszövetség*) különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba (*munkás-paraszt*). Az ilyen szerkezetű minőségjelzős előtagot különírjuk az utótagtól: *munkás-paraszt szövetség*” (139c). A megjelenített példa esetében ez a meghatározás megfelelő, a további példák estében azonban már nem teljesen állja meg a helyét. A pontosabb meghatározás szerint (vö. Osiris Helyesírás 2004: 133, ugyanígy 2024 is): „Ha két, általában főnévi értékű szó egymással mellérendelő kapcsolatba lép, és egy egységként működve közös utótagot vesz fel, akkor ezt a közös utótagot külön kell írni a kötőjellel összefűzött előtagi konstrukciótól: *nyomás-térfogat* → *nyomás-térfogat diagram*.” Ennek következtében a szabályzat 12. kiadásában a következőképpen változott meg a meghatározás: „Vannak olyan többszörös szókapcsolatok, amelyekben két tag egyetlen egységként kapcsolódik a harmadik elemhez” (141c). A két alkalmi mellérendelő egységet alkotó tag között igen gyakran úgynevezett ’közt’ viszony van, amely gyakran indukálja a ’tól-ig’ viszonyt: a *föld-levegő rakéta* azt a rakétát jelöli, amely a földről indul, és a levegőben robban. Ezzel kapcsolatban merült fel, különösen a szaknyelvek részéről, az az igény, hogy ilyen esetben kerüljön a két tag közé nagyköötjel (vö. Kis 1980; Grétsy 2003; Ludányi 2008). Ennek mintája lehetne a tulajdonnévi tagok közötti alkalmi összekapcsolódás jelölésére szolgáló nagyköötjel, ám ezekben a szerkezetekben az utótag nem különírással, hanem kötőjellel kapcsolódik: *Magay–Ország–szótár, Budapest–Bécs-vasútvonal, Ferencváros–Újpest-mérkőzés, Föld–Mars-távolság, Renault–Peugeot-szerviz*. (Különírást csak akkor alkalmazunk, hogy az alkalmi tulajdonnévi társuláshoz jelzős szerkezet járul: *Fisher–Yates egzakt teszt*.) A harmadik mozgószabály azonban valójában legtöbbször az egyszerűsítés fontos formája, hiszen ilyenkor egy jelentéssűrítő összetétel utótagja elől kötelezően elmarad a kötőjel. Bár megfontolandó lehetne a *föld-levegő-rakéta* írásmód is, a kialakult hagyományt megtartva és azzal a megfontolással, hogy a nagyköötjel erős jelöltségű írásjel, így nem célszerű az egyszerűsítés rovására alkalmazni, a jelenlegi szabályozás megmaradt a kialakult írásszokás mellett azzal a kitéttel, hogy a szaknyelvekben nem hibáztatható a nagyköötjel használata sem a nem tulajdonnévi előtagoknál a ’tól-ig’ viszony jelölésére: *anód–katód távolság, alfa-részecske–gamma-részecske atomreakció* (vö. Ludányi 2019: 18), *vastagbél–végbél sipoly*.

Nem kerültek be a jelenlegi szabályzatba a harmadik mozgósabálynak azok az esetei sem, amikor a kötőjeles és különírást szerkezet egésze újabb tagot kap, amely lehet elő- vagy utótag is. Ludányi (2019: 19) hozza a következő példákat: *arató-cséplő gép + vezető*, illetve *winchester író-olvasó fej*. Javaslatára szerint, amellyel teljes mértékben egyet kell érteni, az újabb elő- vagy utótag ugyancsak egyszerűsítéssel, különírt formában kapcsolódjon a szerkezethez: *arató-cséplő gép vezető*, *winchester író-olvasó fej*. Ez a megoldás sokkal áttekinthetőbb, kiolvashatóbb alakot eredményez, mint ha egybeírnánk az eredetileg harmadik mozgósabállyal rögzített alakot (*aratócséplőgép-vezető*, *winchester-íróolvasófej*). Ugyancsak Ludányi Zsófia veti fel azt a lehetőséget, hogy mi az írásmód akkor, ha nem pusztán két főnév kerül egymással alkalmi mellérendelő viszonyba, hanem két jelzős szerkezet, például: *termikus energia + elektromos energia*, és ez a szerkezet kap újabb utótagot: *átalakulás*. A javasolt írásmód a következő: *termikusenergia-elektromosenergia átalakulás*, azaz az eredetileg különírt jelzős szerkezeteket alkalmilag egybeírjuk, és a két alkalmi egybeírt forma közé kerül be a kötőjel (esetleg nagyköötőjel), az utótag pedig különírással járul ehhez a formához.

4.4. Teljességgel kimaradt a korábbi és a jelenleg érvényben levő szabályzatból az anyagnévi jelzős kapcsolatok esetében alkalmazott mozgósabály kérdése. Az anyagnévi jelzős kapcsolatokra alapvetően a 116. szabálypont vonatkozik, amelyben röviden meghatározza a szabályzat, mit tekint anyagnévnak („...az előtag azt jelöli, miből készült az utótagként megnevezett dolog”), és ismerteti a szabályt: ha az anyagnévi jelző és a jelzett főnév is egyszerű szó, egybeírást kell alkalmazni, minden más esetben, tehát ha bármelyik tag összetétel, akkor különírást. Ez a szabálypont meglehetősen véleményes (már az anyagnév meghatározását illetően is), az úgynevezett anyagnevek ugyanis alapvetően kettős szófajúak, melléknevek és magát az anyag mivoltát megnevezve főnevek. A melléknév + főnév konstrukciók esetében pedig egybeírást csak akkor használunk, ha a szerkezet egésze jelentésváltozáson esett át, egyszerűen fogalmazva, ha a két tag együttese mást jelent, mint a tagok külön-külön. Márpedig a *porcelánkészlet* szemantikailag ebben az vonatkozásban semmiben sem tér el a *porcelán étkészlet* konstrukciótól, így elég egyértelmű, hogy mindkét esetben a különírás lenne létjogosult. A *porcelánkészlet* egybeírása íráshagyományként, ahogy a szabályzat 12. kiadása meghatározza: rendszert alkotó íráshagyományként jelenik meg (lásd a 115. pont a példákkal). Nem esik szó sem a szabályzat ezen részében, sem a többszörös összetételeknél arról, hogy mi az eljárás mód akkor, ha az anyagnév maga jelzős szerkezet (például: *zúzott kő*, *tömör gumi*, *csiszolatlan gyémánt*, *öntött vas*), vagy ha egy jelzős szerkezet kap anyagnévi jelzőt (például: *lovas szobor*, *eljegyzési gyűrű*, *koronázási ékszer*). A szótári kodifikáció alapján határozta meg ezt a kérdéskört az anyagnévi jelzős szerkezetek vonatkozásában az Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004: 134): *zúzottkő burkolat*, *öntöttacél kés*, *tömörfém szobor*, *tisz-taselyem ruha*, *fehértábla*. A példák alapján értelemszerűen megállapítható

a szabály: a különírt jelzős szerkezetet egybeírjuk (vagy ha ennek akadálya a három azonos mássalhangzó találkozása, kötőjelezzük: *bontott-tégla burkolat*), a jelzett szót pedig különírással rögzítjük.¹ A szótári példák mindegyikének a felépítése a következő: az anyagnév két egyszerű szóból álló jelzős szerkezet, és ez kerül jelzőként az adott főnév elé. Olyan példát azonban nem találtam a szótárban, amikor az anyagnévi jelzős szerkezet bármelyik vagy mindkét tagja összetett szó lenne, például: *viszkóz műselyem, hőálló üveg, fröccsöntött műanyag*. Kérdés, hogy ebben az esetben is alkalmazandó-e az anyagnévi mozgósabály, vagyis a következőképpen írandók-e az alábbi szerkezetek: *viszkózműselyem ruha* vagy *viszkóz műselyem ruha, hőállóüveg edény* vagy *hőálló üveg edény, fröccsöntöttműanyag szék* vagy *fröccsöntött műanyag szék*. Az első megoldás esetén egységesen megfogalmazható a szabály, miszerint ha egy anyagnév különírt jelzős szerkezetből áll, és ez a konstrukció kerül jelzői szerepbe, akkor a különírt elemeket alapvetően egybe kell írni. Ennek azonban ellentmondani látszik két tényező. Egyrészt az anyagnévi jelző lehet ennél bonyolultabb felépítésű is, például: *hőre lágyuló műanyag*, ahol a jelzői pozícióba olyan melléknévi igenév kerül, amelynek további, jelen esetben határozói bővítménye van, és ekkor a kiolvashatóságot, amely rendkívül lényeges szempont, sokkal inkább a teljes különírás segíti elő: *hőre lágyuló műanyag termék*. Másrészt ugyancsak véleményes az az eset, amikor az anyagnévi szerkezet jelzője tulajdonnévből képzett alak, többnyire az -i képzővel: *carrarai márvány, herendi porcelán, kínai selyem*. Az Osiris Helyesírás ebben az esetben is, a jobb kiolvashatóság érdekében, a teljes különírást javasolta eddig is: *carrarai márvány szobor, herendi porcelán tányér, kínai selyem ing* (Laczkó–Mártonfi 2004: 134; jöllehet az egységes szabályozás érdekében megvalósítható lenne a *carraraimárvány szobor*, a *herendiporcelán tányér* vagy a *kínaiselyem ing* írásforma is). (Akkor, ha az anyagnév előtt tulajdonnév, márkanév szerepel, ugyancsak fel sem merül a tagok mozgatása: *Zsolnay porcelán váza*.) A fentiek alapján, véleményem szerint, a teljes különírás javasolható minden olyan esetben, amikor az anyagnévi jelzős szerkezet nem egy plusz egy tagú, és nem tulajdonnévi származék a jelző, tehát az *öntöttbeton út* típusú szerkezetek kivételével minden esetben. Ennek eldöntése és a kodifikáció megvalósítása nyilvánvalóan a következő akadémiai szabályozás feladata lesz.

Problematikusnak ítéltető az a szerkezet is, amelyben az anyagnév egyszerű szó, ám a jelzett szó maga egyfajta kollokálódott, különírással rögzített forma: *lovasszobor, eljegyzési gyűrű, koronázási ékszer, ortopéd cipő*. Ha az efféle szerkezetek anyagnévi jelzőt kapnak, a leginkább célszerű az az eljárás, hogy az anyagnévi jelzőt, függetlenül annak szerkezeti felépítésétől külön szóba írjuk: *bronz lovas szobor, arany koronázási ékszer, gyémánt eljegyzési gyűrű, műbőr ortopéd cipő*.

¹ További példákat és a problémát lásd még: <https://www.magyarso.rs/mellekletek/uevegolyo/a.309935/> Az-anyagnévi-mozgósabályrol.

5. A jelenlegi helyesírási szabályozás alá eső, a többszörös összetételek rögzítését kodifikáló szabályegyüttes a fentiek alapján jó néhány kiegészítő írásmóddal bővíthető, ám ezek szabályzati megjelenítése a jövő feladata lesz. Nevezetesen annak eldöntése, hogy a fent összegzett írásproblémák közül melyek azok, amelyeket a szabályzatnak is tartalmaznia kell, és melyek azok, amelyeknek szaknyelvi szabályozás részeként kell megjelenniük, és melyeknek célszerű a helyesírási kézikönyvben reprezentálódnuk. Az idén 20 éves Osiris Helyesírás új kiadása (Laczkó–Mártonfi 2024) mindenesetre számot fog adni ezeknek a jellegzetességeknek a mibenlétéről, és állást foglal a leírási módjukról helyesírási tanácsként.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.
- A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.
- Antalné Szabó Ágnes 2009. A különírás és az egybeírás rendszeréről. Javaslat egy helyesírási fejezet megújítására. *Magyar Nyelvőr* 2: 129–149.
- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Budapest: Medicina Kiadó, 325–392.
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia 2023. Nyelvhasználói nézőpontok, adatalapúság, nyelvi tanácsadás. Hogyan beszélhetünk ma nyelvművelésről? In: Tolcsvai Nagy Gábor – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára*. Budapest: MTA, 9–36.
- Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben II. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 16–9.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–269.
- Kis Ádám 1985. *Az informatikai szaknyelvi helyesírás tervezete*. Kézirat.
- Laczkó Krisztina 2018. Körkép a magyar helyesírásról – áttekintés a 12. kiadás után. *Magyar Nyelvőr* 142: 136–149.
- Laczkó Krisztina 2023. A helyesírás és a helyesírási szabályzatok. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára*. Budapest: MTA, 37–46.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004a. A különírás és az egybeírás. Vitaanyag. *Magyar Nyelvőr* 128: 141–157.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004b. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2024. *Helyesírás. Megújított kiadás.* Budapest: Osiris Kiadó (megjelenés alatt).
- Ludányi Zsófia 2008. Kötőjel vagy nagykötőjel? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 64–67.
- Ludányi Zsófia 2019. A mozgószabályokról. In: Ludányi Zsófia: *Szabályok, normák, nyelvszokás. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből.* Eger: Líceum Kiadó, 11–21.
- Sólyom Jenő – Mártonfi Attila – Laczkó Krisztina 2025. *Fizikai helyesírási szótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó (megjelenés alatt).